

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR SALTANATIDA QISHLOQ XO‘JALIGI VA HUNARMANDCHILIKNING O‘ZARO TA‘SIRI

Daminov Akbar

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar
universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar saltanatida qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilikning o‘zaro ta‘siri mavzusi tahlil qilingan. Unda mamlakat taraqqiyotida qishloq xo‘jaligining o‘rni, uning hunarmandchilikning to‘qimachilik, gilamchilik, ko‘nchilik, etikduzlik, qog‘oz ishlab chiqarish va boshqa sohalariga xom-ashyo yetkazib berishdagi o‘rni tahlil etilgan. Amir Temur saltanatidagi qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilikning o‘zaro ta‘sirini o‘rganish bugungi kun uchun amaliy ahamiyat kasb etadi. U davrda sifatli va inson salomatligi uchun foydali mahsulotlar ishlab chiqarish uchun katta ilmiy tajribalar to‘plangan.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, hunarmandchilik, to‘qimachilik, gilamchilik, ko‘nchilik, etikdo‘zlik, qog‘oz ishlab chiqarish.

Абстракт. В данной статье анализируется тема взаимодействия земледелия и ремесел в период правления Амира Темура и Темуридов.

Анализируется роль сельского хозяйства в развитии страны, его роль в обеспечении сырьем текстильной ковровой кожевенной, сапожной, бумажной и других отраслей промышленности. Изучение взаимодействия земледелия и ремесел в империи Амира Темура имеет практическое значения на сегодняшний день. За этот период был накоплен большой научный опыт по производству качественной и полезной для здоровья человека продукции.

Ключевые слова: Амир Темура, ремесла, текстиль, ковроткачество, кожевенное дело, сапожное дело, производство бумаги.

Abstract. This article analyzes the topic of interaction between agriculture and handicrafts in the reign of agriculture in the country's development, its role insupplying raw materials to textile, carpet tanning shoemaking paper production and other industries. The study of the interaction of agriculture and crafts in the kingdom of Amir Temur is of practical importance for today. During that period, graet scientific experiences were accumulated for the production of high-quality and useful products for human health.

Key words: Amir Temur, crafts, textiles, carpet making, tanning, shoemaking, paper production

Barchamizga ma‘lumki, qishloq xo‘jaligining paydo bo‘lishi rivojlanishi keyinchlik yer yuzida tamaddunlar paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan.

Qadimgi o‘rta asrlar tarixini nazarda tutsak, davlat va jamiyat ravnaqi, inson hayoti va ta‘minoti aynan qishloq xo‘jaligi rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Chunki davlat va xalq jamiyatning asosiy daromadi qishloq xo‘jaligi hissasiga to‘g‘ri kelgan va oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib beruvchi asosiy manba bo‘lgan. Bugungi kunda ham insoniyatni ochlikdan saqlashda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari katta rol o‘ynaydi, shuningdek, bu sohaning boshqa sohalarga ham ta’siri kattadir.

Amir Temur va uning vositalari davrida Amir Temur ba Temuriylar saltanatidagi qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilikning o‘zaro ta’sirini o‘rganish bugungi kun uchun ham katta amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin.

Amir Temur va Temuriylar saltanatida ko‘plab qishloq xo‘jalik mahsulotlari hunarmandchilik sohasini zarur xom-ashyolar bilan ta’minlab turgan. Qishloq xo‘jalik xom-ashyosining ulishi to‘qimachilikda, kulolchilik quruvchilik, qandolat ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ham salmoqli bo‘lgan. Shu bilan birga hunarmandchilik sohalari uchun zarur bo‘lgan xom-ashyolarni yetkazish uchun qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish ham ixtisoslashib borgan. Hunarmandchilikning rivojlanishi qishloq xo‘jalik xom-ashyolariga bo‘lgan talabni oshirgan va shu tufayli ijtimoiy mehnat taqsimoti ham hunarmandchilik turlari rivojlangan. Hunarmandchilik sohasining gurkirab rivojlanishi sohaslariga qarab geografik hududlarda o‘ziga hos tarzda rivojlanib borgan.

Samarqand saltanat poytaxti sifatida hunarmandchilik keng taraqqiy etgan va biz usha davr hunarmandchiligi turlarining ko‘pligi tufayli qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ushbu hududda son va sifat jihatdan ancha ko‘p bo‘lganini ko‘ramiz. Bundan ko‘rinadiki, Amir Temur saltanatida qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilikning qariyb 500 xil turi bo‘lib ularning barchasini xom-ashyo bilan ta’minlash va ularni ichki va tashqi bozorga olib chiqish masalalari ham yechilishi lozim edi. Bundan ko‘rinadiki, qishloq xo‘jaligi sohaslarida yetishtirilgan xom ashyolar hunarmandchilik ravnaqiga ta’sir ko‘rsatgan.

To‘qimachilik sohasini qishloq xo‘jaligisiz rivojlantirib bo‘lmaydi. Uning aksaryat tayyor mahsulotlari qishloq xo‘jaligi xom-ashyolaridan tayyorlanar edi.

Samarqand hamda Amir Temur va Temuriylar davlatining boshqa shaharlari bozorlarida futa deb ataluvchi yengil yupqa mato sotilgan. Futa paxtadan, ipakdan va jundan tayyorlangan. Futa ishlab chiqarish qishloq xo‘jaligining paxtachilik, ipakchilik va chorvachilik sohalari bilan bog‘liq bo‘lgan. Futa ishlab chiqarish hududlarida paxta, pilla yetishtirish, chorvachilik mahsulotlari yetishtirishga ham alohida e’tibor qaratilgan. Erkaklar salla tarzida o‘ragan mato ham, ayollar boshiga uragan uzunchoq rumol ham, to‘n ustidan bog‘lanadigan belbog‘ ham futa deb yuritilgan.

Manbalarda Samarqandlik futa to‘quvchi ustalar –Ustod Shohmuhammad futabofga Mir Muhammad degan bola Ustod Subhiga esa Subhonquli ismli bola shogirdlikka olinganligi haqidagi qozilik hukmlari mavjud.

Usha davrda ichki va tashqi bozorlarda xaridorgir hisoblangan olacha gazlamasi ham paxta tolasidan tayyorlangan, unga ba’zan ozgina ipak qo‘shib ham to‘qishar edi.

Temuriylar davrida ham muayyan gazmol turini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan qishloqlar mavjud edi. Buxoro yaqinidagi Olachaboftan qishlog‘i

aholisi olacha ishlab chiqarish bilan mashgʻul boʻlgan. Bunday qishloqlar hunarmandlari ishlab chiqargan mahsulot, odatda, oʻzga mamlakatlarda sotish uchun muljallanar edi.

Buxoro yaqinida Zandana qishlogʻi “zandanachi” gazmoli ishlab chiqaruvchi ustaxonalari bilan mashxur boʻlgan. Ilk oʻrta asrlarda mashhur boʻlgan zandanachi matosiga XIV-XV asrlarda ham talab katta boʻlib, u paxtadan tayyorlanar edi.

Novgorodda arxerologik qazishmalar chogʻida topilgan qayin pustlogʻiga yozilgan xat va Tevtob ordeni hujjatxonasidagi 1401 yilga oid hujjatdan ayon boʻldiki, zandanachi gʻarbiy va sharqiy Yevropada ham tarqalgan.

Amir Temur va Temuriylar davrida Yevropa mamlakatlariga yuborilgan mollar orasida “zandanachi” oddiy shaharliklar xarid qilishga qurbi yetmaydigan matolardan hisoblangan. Paxta tolasidan buzning badavlat aholi uchun moʻljallangan yupqa xilidan tortib, qalin oqlanmagan, sargʻish yoki kulrang xiligacha toʻqilar edi. Oddiy aholi uchun ancha qalinroq, lekin issiqni oʻzida yaxshi saqlovchi rango-rang boʻz toʻqilgan. Chitgarlar boʻyoqni oʻzlari tayyorlashgan. Shubhasiz bu hol ulardan muayyan kimyoviy jarayonlarni bilishni, uncha muncha naqish sanʼatidan habardor boʻlishni talab etar edi.

Movarounnahrda toʻqilgan bu mahsulotlar albatta Buyuk ipak savdosiga ham muhim taʼsir koʻrsatgan.

Samarqand, Buxoro, Xujand, Quqon, Margʻilon, Namangan, kabi shaharlarda ishlab chiqarilgan shoyi gazlamalar Buyuk ipak yoʻli boʻylab sharq va Yevropa davlatlariga olib chiqarilar edi.

Hunarmandchilik sohasida toʻqimachilik bilan birga kulolchilik, gilamduzlik va binokorlik sohalari ham qishloq xoʻjaligi ravnaqi bilan chambarchas bogʻliq holda rivojlangan.

Gilam, palos va yamatlar shaharlik hunarmandlardan tashqari, qishoq aholisi, hususan, chorvadorlar tomonidan ham tayyorlangan. Sirkor kulolchilik rivojidagi beqiyos yuksalish ham XIV asr oxiri-XV asr boshlariga toʻgʻri keladi.

Somon oʻsha davrda turli sohalarda keng foydalanilgan muhim xom-ashyo hisoblangan. Bugʻdoy, arpa, javdar suli va boshqa gʻalla ekinlarini xirmonda hoʻkiz, ot eshak bilan yanchishda (hoʻp) mol tuyogʻi taʼsirida poya ezilib, mayda somon hosil qiladi. U chorvachilikda ham keng foydalanilgan. Mollarga yedirishdan oldin somonga mahsus usullarda: qaynoq suvda buktirish, qaynoq bugʻda bugʻlash, barda, lavlagi turpi, qirqilgan ildiz mevalar bilan aralashtirish, osh tuzi va boshqa foydali mahsulotlarining xushxurligi va tuyimlilikini oshiradi. Somondan molar tagiga tushama uchun foydalanilgan.

Tut daraxti, asosan ipak qurtlarini koʻpaytirish va boqish uchun ekilgan. Samarqand va Buxoroda pilla sotadigan dukonlar boʻlgan.

Rang tayyorlash usuli koʻp yillik mehnat va tajriba asosida tokomillashgan va odatda, sir tutilgan. Boʻyoq toʻqimachilik va kulolchilikdan tashqari, hunarmandchilikning boshqa sohalarida ham ishlatilgan. Jumladan, qogʻoz ishlab chiqarishda ham tabbiy va baʼzi mineral boʻyoqlar keng qoʻllanilgan. Boy bezaklar

bilan bitilgan ko'pgina qo'lyozmalarning xoshyasiga pushti, och feruza, sarg'ish havorang qog'ozlardan kesib yopishtirilgan.

Bo'yoq olinadigan o'imliklar, jumladan. qizil va sariq ranglar olishda foydalanilgan ruyan o'simligi yetishtirilgan. Xina siyoh tayyorlashda, kosmetikada, dorivor sifatida, qog'ozga rang berishda ishlatilgan. Manbalarining guvohlik berishicha, Buxoroda "Qirmiz nomli qimmatbaho bo'yoq cho'ldagi uncha katta bo'lmagan daraxt qurtlaridan olingan".

Samarqand qog'oz qadimdan dunyoga mashhur bo'lgan va bu an'ana Temuriylar davrida ham yangi bosqichda rivojlangan. Bu noyob qog'oz asosan tut navdalariga uzoq muddatli va mashaqqatli mehnat orqali ishlab chiqarilgan. Demak, saltanatda nafaqat ipakchilik, balki qog'oz ishlab chiqarishda ham tut yetishtirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Amir Temur va Temuriylar davrida Samarqand qog'oz Sharq va G'arb davlatlariga karvon yo'llari orqali olib borib sotilgan va ular jahon bozorida pishiqligi, oliy sifati, asrlar davomida saqlanib turishi va eng asosiysi mashaqqatli mehnat evaziga tayyorlanganligi bois qadrlangan. Hatto Nizomiddin Shomiy ba Sharafiddin Ali Yazdiylarning "Zafarnoma" nomli asarlari ham Samarqand qog'oziga yozilgan. Samarqand qog'oziga yozilgan. Samarqand qog'oz tutdan tayyorlangani bois, qishloq xo'jaligida oliy navli tut daraxtini yetishtirishga ham alohida e'tibor qaratilgan. Amir Temur va Temuriylar saltanatida Samarqandning Sharq dunyosining savdo-iqtisodiy markaz rolini bajarishida barcha sohalar qatorida qishloq xo'jaligining ham o'rni katta bo'lganligini kuzatishimiz mumkin.

Kulolchilik mahsulotlaridan qishloq xo'jalik mahsulotlari-g'alla, donlar va boshqa mahsulotlarni saqlashda ham keng foydalanilgan. Arxeologik qazishmalar davrida don-dunlarni saqlashga muljallangan katta-katta xumlar topilgan. Shu bilan birga uy-ruzg'or buyumlarining katta qismini ham aynan kulollar ishlab chiqarar edilar. Shohruxiyada o'tkazilgan arxeologik qazishmalar davrida shahriston etagida, undan yo'l bilan ajratilgan joyda kulollarning katta mavzesi ochib o'rnatilgan.

Amir Temur va Temuriylar davlati shaharlarida rivoj topgan hunarmandlik turlaridan biri etikdo'zlik edi. Ishlab chiqariladigan poyabzal turiga qarab bu hunarmandlar mahsido'z yumshoq tag charmli etik tikuvchi, kavshdo'z, qattiq tag charmli(muza) etik tikuvchi muzado'zlar kabi mutaxassislariga bo'linar edi. Erkaklar poyabzali ko'plab tayyorlanar edi. Eski poyabzal ta'mirlovchi ko'hnado'zlarning alohida guruhini tashkil etgan. XIII-XIV asrlarda davlatga qarashli yirik hunarmandchilik ustaxonalarida qullar mehnatidan foydalanilgan.

Bu davrda jundan har xil gulli, qalin patli va taqir gilamlar, paloslar ham to'qilar, hamatlar bosilar edi. Hamat uy-po'zgorda faqat tushama sifatida emas balki harbiy kiyimboshlar tayyorlashda ham keng ishlatilgan. Anvoya gilamlar Amir Temur saroylarini bezar edi. Hukumron sulolaning oilaviy tantanalari, hukumdorning harbiy yurishlardan qaytishi va elchilarning kelishi munosabati bilan poytaxt shaharlarning asosiy ko'chalari va uylarining devorlari gilamlar bilan bezatilardi.

Manbalarda atlas, kimxob, banoras ba duxobalar qatorida tovlanuvchi, yaltiroq xopo, nafis va guldor debo kabi shoyidan to'qilgan gazmollarning nomlari uchraydi.

Albatta gazlamalarning badavlat, oʻrta va kambagʻal tabaqalarga muljallangan turlari bor edi. Gazlamalar sifati va bezagiga qarab ayni shu matodan kiyim kiygan shaxslarning ijtimoiy jihatdan qaysi tabaqaga mansubligini aniqlash mumkin boʻlgan.

Aslida gilamchilik ham chorvachilik va dehqonchilik bilan bogʻliq holda taraqqiy etgan.

Qadimdan gilam toʻqish koʻchmanchi qabilalar orasida keng tarqalgan. Oʻsimlik (paxta, zigʻir, jut) tolasi, jun (qoʻy, echki, tuya juni)dangina tayyorlangan. Gilam toʻqish uchun qirgilgan junlar yuvilib tozalangan, temir taroqlarda taralgan, taralgan junlardan ip yigirilgan. Iplar turli tabiiy boʻyoqlar bilan boʻyalgan.

Yuqorida takidlaganimizdek, boʻyoqlar ham tabiiy daraxt oʻsimlik, buta hasharotlardan olinganki, Amir Temur va Temuriylar davridagi qishloq xoʻjaligi va chorvachilik bugun biz tasavvur qilganimizdan ham koʻra kengroq mavzularni qamrab olgan. Eng qizigʻi ularning barchasi ekologik jihatdan toza, sifatli va inson salomatligi uchun foydali mahsulotlar edi.

Agar jamiyat azolarining oʻz davri imkoniyatlaridan toʻliq foydalanganliklari va tabiat bilan muntazam va uzviy muloqotda boʻlgani, barcha oʻsimlik, buta va daraxtlar hasharotlarning xususiyatlarini yaxshi bilganlari oʻz davrining yirik bilimdonlari boʻlganlari, faqatgina oʻzlarining sohalarini emas, ularga bogʻliq barcha ikir chikirlarni yaxshi bilganlarni, ular yaratgan har qanday hunarmandchilik mahsulotlari sanʼat darajasiga koʻtarilgani va oʻz sifatini asrlar osha saqlab kelayotganini koʻramiz. Oʻsha davrda tabiat, inson va jamiyat, borliqning oʻzaro aloqadorligi bugungi kundagidan koʻra ancha mukammalroq edi. Bugungi qishloq xoʻjaligi va hunarmandchilikni oʻzaro aloqadorlikda rivojlantirish uchun sohalararo yondashuvlar, ekologik toza, inson salomatligini saqlashga qaratilgan mahsulotlar ishlab chiqarish masalalari ham oʻrta asrlar rakursida koʻrib chiqilishi va shu asoslar orqali qishloq xoʻjaligi xoʻnarmandchilik va savdo, umumiy davlat va jamiyatni rivojlantirish masalalariga qayta nazar solish lozim deb oʻylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Temur jahon tarixida S.Saidqosimov Toshkent: Sharq 1996 yil 296 bet.
2. Sohibquron Amir Temur (metodik tavsiyanoma) Toshkent: 1995 yil va boshqalar
3. Amir Temur bibliografiya. Birinchi kitob tuzuvchilar Fayziyev X.T, Buriyev O, Raxmatullayeva A.R.
4. Amir Temur va Ulugʻbek davri tarixi qomuslar bosh tahririyati 1996 yil 264 bet.
5. Zafarnoma asari Sarafiddin Ali Azdiy Toshkent: Oʻbekiston 1996 yil 527 bet.